

Heydər Əliyevin ümummilli liderlik salnaməsi

(əvvəlki qəzetin ötən sayında)

6. Sovet İttifaqının rəhbərliyində (Moskva, 1982 – 1987)

Sov.İKP MK-nın Baş katibi, ölkənin rəhbəri L.İ.Brejnevin 1982-ci ilin noyabrında vəfatından sonra dövlət rəhbərliyində dəyişiklik baş verdi. Heydər Əliyev noyabrın 22-də SSRİ Ali Sovetinin qərarı ilə SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edildi. Sov.İKP MK plenumunda isə Siyasi Büronun üzvü seçildi.

Dünyanın bir sıra ölkələrində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hakimiyyət iyerarxiyası mövcuddur. Bunun əsasında dövlət rəhbərliyinin ali səviyyəsində vəzifələrin siyahısı müəyyən edilir. SSRİ-də bu sahədə vəziyyət qanunvericiliyə deyil, ümumi mühakimələrə əsaslanırdı. Çox maraqlıdır ki, ilk dəfə Heydər Əliyev öz vəzifəsindən çıxış edərək bu məsələyə də aydınlıq gətirmişdir.

Ulu öndər sonralar bu barədə demişdir: “1982-ci ildə Brejnev vəfat etdikdən sonra Andropov Baş katib seçildi. O, mənə Moskvaya davət etdi. Mənə müraciət etdi ki, Moskvaya gəlim, orada həm Siyasi Büronun üzvü, həm də Baş nazirin birinci müavini işləyim. Baş nazirin 12 müavini var idi. Onlardan ancaq bir nəfəri birinci müavin idi. Siyasi Büronun isə cəmi 10 üzvü var idi. Amma mən həm Siyasi Büro üzvü, həm də Baş nazirin birinci müavini olduğuma görə o vaxt Sovetlər Birliyinin rəhbərliyində üçüncü-dördüncü şəxs idim”.

Beləliklə, Heydər Əliyev Sovet dövlət idarəçiliyinin zirvəsindəki yüksəldi, onun rəhbərliyindən biri oldu. Bu faktın mahiyyətini müəyyən etmək üçün qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ ərazisinə görə yer kürəsinin altıda bir hissəsini tuturdu. SSRİ dünya sosializm sistemində daxil olan və onun nüfuz dairəsinə təşkil edən dövlətlərin siyasətini müəyyənləşdirirdi. Kreml dünyanın iki siyasi mərkəzindən birinin başında dururdu.

Heydər Əliyev məhz belə bir dövlətin sosial-iqtisadi həyatının ən mühüm sahələrinə rəhbərlik etmiş, onun xarici siyasətinin həyata keçirilməsində imzasını qoymuşdu. O, SSRİ Nazirlər Sovetinin 1982-ci il 15 dekabr tarixli qərarı ilə SSRİ Yollar, Dəniz Donanması, Yol – tikinti, Rabitə nazirlikləri, həmçinin müttəfiq respublikaların avtomobil, çay nəqliyyatı və yol təsərrüfatı məsələlərinə nəzarət edir və SSRİ Nazirlər Sovetinin Baykal-Amur dəmir yolu tikintisi üzrə daimi komissiyasına rəhbərliyi həyata keçirirdi. Qısa bir müddətdən sonra, 1983-cü il fevralın 2-də Səhiyyə, Tibb Sənayesi, Mədəniyyət, Maarif, Ali və Orta ixtisas təhsili nazirlikləri, bir sıra dövlət komitələri və orqanları da Heydər Əliyevin rəhbərlik sahəsinə verilməsi.

Onun həyatının Moskva-Kreml mərhələsi Sovet dövlətinin tarixində ən gərgin məqamlara təsadüf etdi. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə dövlət başçıları 3 dəfə (Y.V.Andropov, 1982–1984., K.U.Çernenko, 1984–1985; M.S.Qorbaçov, 1985–1991) dəyişmişdi. Belə bir mürəkkəb şəraitdə dövlətin idarə olunmasında özünün yüksək məvqeyini qorumaq, üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirmək böyük bacarıq və istedad tələb edirdi.

Yuri Andropovun hakimiyyəti zamanı SSRİ-də həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri əmək intizamının möhkəmləndirilməsi olmuşdu. Dövlətin nüfuzunun artmasında xüsusi rol oynayan bu siyasətin hazırlanmasında Heydər Əliyev fəal iştirak etmiş və bu ərsəfdə “SSRİ-də əmək kollektivləri və onların müəssisələrini, idarələrini, təşkilatlarını idarə edilməsində rolunun artırılması haqqında qərar” qəbul olunmuşdu.

Heydər Əliyevin işgüzarlığı sayəsində qısa bir vaxt ərzində nəhəng bir dövlətin dəmiryol nəqliyyatı işində döntüş yaradıldı, Baykal–Amur dəmir yolu xəttinin çəkilişində irəliləyişlər baş verdi, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə sahəsində yeniliklər özünü göstərməyə başladı. Bütün bunlar yüksək təşkilatçılığın, dəmir iradənin, hortorəfli biliyin sayəsində mümkün oldu.

SSRİ rəhbərlərindən biri kimi onun yüksək dövlətçilik məsuliyyəti özünü “Admiral Naximov” teploxodu ilə əlaqədar faciəni təhqiq edən Dövlət Komissiyasının sədri olduğu zaman bir daha göstərdi. 1986-cı il avqustun 30-da Novorossiysk yaxınlığında “Admiral Naximov” sərnişin teploxodu ilə “Pyotr Vasev” yük gəmisi toqquşmuşdu. İlk məlumatlara görə, “Admiral Naximov”-un göyərtdisində 1234 nəfər (888 sərnişin və 346 ekipaj üzvü) var idi. Toqquşmadan cəmi 7-8 dəqiqə sonra gəmi batmışdı. Yalnız 836 nəfəri xilas etmək mümkün olmuşdu, qalan 398 nəfər batmışdı. Dövlət Komissiyasının sədri Heydər Əliyev faciənin səbəblərinin müəyyənəşdirilməsi və nəticələrinin aradan qaldırılması üçün böyük işlər gördü, ən başlıcası,

əzizlərini itirmiş yüzlərlə adamın dərdinə şərik çıxıb, onların qəm-qüssəsini yüngülləşdirməyə nail oldu.

Heydər Əliyev Sovet dövlətinin xarici siyasət xəttinin həyata keçirilməsində də fəal iştirak edirdi. Xarici ölkələrə göndərilən sovet nümayəndə heyətinə, onların fəaliyyətinə başçılıq edirdi. O, Sovet İttifaqının rəhbərləri arasında ən intellektual, nüfuzlu və dinamik şəxs kimi ad çıxmışdı. SSRİ Ali Sovetinin 7 may 1983-cü il tarixli fərmanı ilə Heydər Əliyevə 60 illik yubileyində ikinci dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verildi, elə həmin ildə Naxçıvanda onun büstü ucaldıldı.

O zaman Heydər Əliyev faktik olaraq Sovet dövlətinin lideri səviyyəsinə yüksəlmişdi. Təsədüfi deyil ki, K.U.Çermenkodan sonra SSRİ-də hakimiyyətə ən real namizədlərdən biri məhz o olmuşdu. Uzun müddət (1957–1985) SSRİ-nin xarici işlər naziri olmuş A.A.Qromiko qeyd etmişdi: “Bizim Siyasi Bürodə 3 adam nisbətən cavandır: Romanov, Qorbaçov və Əliyev. Axırınıcı mənə daha xoş gəlir. Onun vaxtında Azərbaycan, xüsusən onun kənd təsərrüfatı çox sürətlə inkişaf etmişdir. Əliyev gözəl təşkilatçıdır, təmiz və ləyaqətli adamdır. Amma, təəssüf ki, onun namizədliyi istisna olunur”. O, “nəyə görə, milliyyətinə görəmi?” - sualına belə cavab vermişdi: “Bu məsələdə – hə, milliyyətinə görə”.

Kremldə hakimiyyətə ilk vaxtlardan Heydər Əliyevə rəqib kimi baxan M.S.Qorbaçov gətirildi. Amma belə bir şəraitdə da Heydər Əliyev Sovet dövlətinin rəhbərliyin-

ilə yanaşı çəkmək olmaz. Moskvada yaşayan bir çox erməni alimləri, cürbəcür iqtisadçıları və başqa qüvvələri cəlb etdilər və ekspertiza rəyi almağa çalışdılar ki, bu yolu bu cür çəkmək olmaz...

Nəhayət, o yolun çəkilməsinə mənə nail oldum və yol çəkildi. Burada artıq qeyd edildi ki, cəmi 10 kilometr qalmışdı. Amma 1987-ci ildən sonra bu yolun çəkilməsi də dayandırıldı, bütün bu proseslər də başlandı. Mən bir daha qeyd etmək istəyirəm, o yolun çəkilməsində biz Mehri rayonunda yaşayan azərbaycanlıları da nəzərə almışdıq. O yol məhz Nüvədi kəndindən, onun yanından, başqa Azərbaycan kəndlərinin yanından keçib getməli idi. Beləliklə, o Azərbaycan kəndlərini də, azərbaycanlıların yaşayış məntəqələrini də biz Azərbaycana tamamilə bağlamaq istəyirdik”.

Heydər Əliyevin həyatının Moskva dövründə ailəyə ağır itki üz verdi. 1985-ci il aprelin 15-də həyatının otuz ildən çox bir dövründə onunla olan ömür-gün yoldaşı Zərifə xanım Əliyevə 62 yaşında vəfat etdi, Moskvada Novo-Deviçev qəbiristanlığında dəfn edildi. 1994-cü ildə isə cənəzəsi doğma Vətəne gətirilərək, Fəxri Xiyabanda dəfn olundu.

Heydər Əliyev sovet rəhbərliyində olarkən də Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunmasına xüsusi önəm verirdi. Təsədüfi deyildi ki, ermənilərin Azərbaycanın milli mənafeyi və ərazi bütövlüyünə qarşı hər hansı bir qəsdinin qarşısı onun tərəfindən cəsarətlə alınır. Bu, ermənilərin ona qarşı

zifəsindən azad etdi.

Bəzən bu addım Sov.İKP MK-nın “Yeni-dənqurma və partiyanın kadr siyasəti haqqında” məsələ müzakirə etmiş yanvar (1987) plenumu, yaxud Yeltsin başda olmaqla, “isləhatçılar”ın tələbi ilə əlaqələndirilir. Bu baxışlar o qədər də əsaslı görünmür. Səbəblər isə daha dərin idi.

İllər keçəndən sonra Heydər Əliyev müsahibələrindən birində (1990, fevral) demişdir: “Əsl səbəb təkcə səhhətimlə bağlı deyildi, həmənd əlbəttə, mən, həqiqətən, xəstələnmişdim. Səbəblər odur ki, işlədiyim son dövrdə Qorbaçov tərəfindən özümlə qarşı-qeyri-səməmi münasibət hiss edirdim. Bu, çox şeydə özünü büruzə verirdi. Mən vicdanla işləyirdim, işimdə heç bir qüsur görmürdüm, Qorbaçov isə subyektiv hisslərinin əsiri oldu, vəssalam”.

Bir qədər sonra isə başqa bir müsahibəsində Heydər Əliyev ciddi əhəmiyyətli faktları söyləyərək bildirmişdi: “1986-cı ildə ilk dəfə Qorbaçov Sovetlər Birliyinin tərkibindəki türkdilli respublikaların rəhbərlərini çıxarıb, onların yerinə rusları və başqa millətlərdən olan adamları təyin etməyə başladı. Mən ona anladım ki, belə etmək olmaz. Onunla bir neçə dəfə belə söhbətim oldu. Nəhayət, 1986-cı ilin dekabrında Qazaxıstanın rəhbəri Kunayevə qarşı ədalətsizlik oldu. Qazaxlar yeni təyin olunan adamı qəbul etmədilər. Orada gənclər ayağa qalxıb üsyan etdilər. Onların bir çoxlarını həbs etdilər, bəziləri həlak oldular. Sonra araşdırmalar aparıb “Qazaxıstan millətçiliyi” barədə qərar qəbul etdilər. Yəni qazax xalqına qarşı bir qərar çıxardılar. Mən buna qarşı da etiraz etdim.

Tək bu deyildi. Şimali Qafqazda bir çox kiçik müsəlman respublikaları var. Məsələn, Kabardin-Balkar Muxtar Respublikasının rəhbəri Malbaxov da müsəlman idi. Qorbaçov onu çıxarıb, yerinə Sibirədən bir rus gətirib qoymaq istəyirdi. Mən buna da, digər belə məsələlərə də etiraz etdim. Siyasi Bürodə mənəm – bir türkün, müsəlmanın olması onlar üçün əlverişli deyildi”.

Heydər Əliyevin istefasından az sonra Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılması üçün erməni separatizminin açıq fəaliyyətə keçməsi də çox mətləblərdən xəbər verir... Qorbaçovun yaxın adamlarından hesab olunan akademik Abel Aqanbekyan 1987-ci il noyabrın 18-də “Humanite” qəzetinə müsahibəsində Dağlıq Qarabağın Ermənistanə verilməsinin məqsəduyğun olmasını və bu barədə dövlət başçısına təklif verdiyini bildirmişdi. M.S.Qorbaçovun erməniləri dəstəkləməsi nəticəsində onlar 1988-ci ilin fevralında açıq fəaliyyətə keçdilər.

Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi K.Bağirov dövlətin və xalqın mənafeyini müdafiə edə bilmədi. Sovet xüsusi xidmət orqanları erməni təxribatçıları ilə birlikdə Sumqayıt hadisələrini törətdilər. Xalqın içərisində Heydər Əliyevin yenidən Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsi zərurəti, yaranmış problemləri yalnız onun həll edə biləcəyi barədə fikirlər geniş yayılmağa başladı.

Heydər Əliyev 1987–1988-ci illərdə SSRİ Nazirlər Soveti yanında Dövlət müşaviri, sonra İttifaq əhəmiyyətli fərdi təqaüddən olmuşdu. Lakin belə bir vəziyyətdə də onun varlığı Qorbaçovə rahatlıq vermişdi. 1989-cu il aprelin 24-də Heydər Əliyev Sov. İKP MK üzvlüyündən də azad edildi. Lakin bu təqiblər həyat görmüş, siyasi mübarizələrdə əzm-karlıq və cəsarət göstərmiş bir siyasi lideri heç bir zaman mövqeyindən çəkindirmədi. Öksinə, o, daha qətiyyətli addımlar atdı, geri çəkilmədi.

Sov.İKP MK-nın həmin plenumunda çıxış edən Heydər Əliyev deyirdi: “Bakıda və Moskvada çalışarkən mən doğru-düzgün və vicdanla işləmişəm, vaxtımə qıvrılqalanmadan işləmişəm, özümlə bütünlüklə işə həsr etmişəm, heç kimi təqib etməmişəm, mənfəi hallara qarşı fəal mübarizə aparmışam və nəticədə, özümlə çoxlu düşməni qazanmışam, geniş ürək infarktı keçirmişəm. Belə hesab edirəm ki, mətbuatla məruz qaldığım hücumlara layiq deyiləm”.

Buna görə də Qorbaçov başda olmaqla Sovet rəhbərliyi Azərbaycan xalqının liderinə qarşı bütün təqib və zorakılıq mexanizmlərini səfərbər etməyə başladı. Heydər Əliyevin nüfuz və mövqeyinə zərbə vurmaq, xalq içərisində onun etimadını sarsıtmaq üçün yeni-yeni təsir vasitələrinə əl atırdı. Moskvanın iştirakı ilə əsasız yoxlamalar aparılıb, günəhsiz insanlara qarşı cinayət işləri qaldırılıb, bu yol ilə əldə edilmiş ifadələrlə Heydər Əliyevi ləkələməyə çalışırdılar.

Təəssüf ki, respublikanın bəzi vəzifəli şəxsləri də həqiqiyyət müdafiə etmək əvəzinə, bu oyunda vasitəyə çevirildilər. Mərkəzi mətbuat da Heydər Əliyevə qarşı uydurma cizməqaralar çap edirdi. 1988-ci ildə “Literaturnaya qazeta” da bir yazı çıxdı. Bütün etik prinsiplərin əksinə olaraq, Heydər Əliyevə cavab imkanı verilmirdi.

Bu barədə Ulu öndər sonralar Moskvə mətbuatına müsahibəsində demişdi: “Mən heç vaxt susmamışam; yadımda varsa, 1989-cu ilin aprelində MK plenumunda çıxış etdim. Zənnimcə, orada hamıya cavab ver-

dim. Daha əvvəl, (1988-ci il – K.S.) “Literaturnaya qazeta”da dərc olunmuş məqaləyə cavab göndərmişdim. Ancaq onu dərc etmədilər”.

Sonuncu sovet diktatoru Qorbaçovun rəhbərliyi ilə Heydər Əliyevin fiziki cəhətdən məhvi planı ona qarşı şəx və böhtan kampaniyasına əsaslanırdı. Heydər Əliyev qeyd edirdi: “30 il sıralarımda çalışdığım Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi indi mənə quruluş əleyhinə olan bir şəxs kimi təqib etməyə başladı. Məqsədləri mənə təxribat yolu ilə aradan götürüb, onlara qarşı mübarizəni dayandırmaq idi”.

Sov. İKP MK katibi Y.Liqaçov Bakıda olarkən Azərbaycan KP MK-nın ikinci katibi (mərkəzin canişini – red) V.Konovlova Heydər Əliyevin Azərbaycanca rəhbərlik etdiyi dövrdə onun fəaliyyətinin yoxlanılması üçün komissiya yaradılması barədə göstəriş vermişdi.

Ə.Vəzirovun 1988-ci ilin mayında Azərbaycanda hakimiyyətə gətirilməsindən sonra bu işin daha da genişləndiriləcəyinə ümid edirdi. Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevə qarşı fitnəkar siyasətin mahiyyətini yaxşı başa düşürdü. Heydər Əliyevin müdafiəsi və respublikanın ərazi bütövlüyünün qorunması onun həyatı məsələsinə çevrildi. Heydər Əliyevin ən böyük xoşbəxtliyi bunda idi. Bununla barışmaq istəməyən Qorbaçov Azərbaycan xalqına qarşı məkrli planlar həyata keçirməyə başladı. 1990-cı ilin yanvarında görünməmiş cinayətə əl atıldı. Yanvarın 19-dan 20-sinə keçən gecə sovet ordu hissələri Bakıya müdaxilə edərək, dinc əhaliyə divan tutdu. Bu hadisə tarixə “Qara Yanvar” kimi daxil oldu.

Yalnız bu qəddarlıq törədildikdən sonra, yanvarın 20-də səhər saat 6 – 7 radələrində SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fəvqəladə vəziyyət haqqında fərmanı elan olunmuşdu. Bu çətin günlərdə Heydər Əliyev yenə də Azərbaycan xalqını tərk qoymadı. O, yanvarın 21-də oğlu İlham Əliyevlə birgə Azərbaycan SSR-in Moskvadakı Daimi nümayəndəliyinə gəlib, burada toplaşan jurnalistlər və ictimaiyyət nümayəndələri qarşısında çıxış etdi. Onun həmin çıxışını bu gün də həyəcansız oxumaq mümkün deyildir.

1990-cı il 20 Yanvar faciəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyində keçirilmiş yığıncaqda Heydər Əliyevin çıxışında demişdi: “Mən baş vermiş hadisələr haqqında dünən xəbər tutmuşam və təbii ki, bu hadisəyə laqeyd qala bilməzdim. Buraya ən əvvəl ona görə gəlmişəm ki, Azərbaycanın Moskvada kiçik parçası olan Daimi nümayəndəliyində, böyük itkilərə səbəb olmuş faciə ilə bağlı bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verim. İkinci tərəfdən, bu məsələyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm”.

Heydər Əliyev hələ o zaman, isti-isti 1990-cı il Yanvar faciəsinin səbəblərini və nəticələrini dərin təhlil etmiş, günahkarların cəzalandırılmasını tələb etmişdi. O zaman respublikada bütün hadisələr məcrasından çıxmışdı. Belə bir vəziyyətdə ölkəyə rəhbərliyi yalnız Heydər Əliyev həyata keçirə bilərdi. Böhranlı məsələləri yalnız o, tezliklə həll edərdi. Lakin M.Qorbaçov baş vəzirlərdən nəticə çıxarmaqdan uzaq idi.

1990-cı il Yanvar hadisələrindən sonra Bakıdan qaçan Ə.Vəzirova A.Mütəllibov ilə əvəz etdi. Heydər Əliyevə qarşı təqiblər isə yenidən gücləndi. 1990-cı il fevralın 4-də Heydər Əliyevin əleyhinə “Иправда” (“Həqiqət”) qəzetində böhtanlıq dolu məqalə çap edildi. Lakin artıq vəziyyət dəyişmişdi. İstər SSRİ, istərsə də Azərbaycanın oyuncuq rəhbərliyinin Heydər Əliyev ətrafında yaratdığı təcrid siyasəti iflasa uğramışdı. 1990-cı il fevralın 9-da Heydər Əliyevin “Teatrnlaya jizn” jurnalının söbə müdiri Andrey Karaulovla söhbəti olmuşdu. Bu söhbətdə “Vəsiqənot post” qəzetinin müxbiri Devid Remnik də iştirak etmişdi.

Heydər Əliyev bu müsahibədə obyektiv vəziyyəti və məvqeyini konkret şəkildə şərh etmişdi: “Düzünü desəm, mən buna inana bilmirəm. Mən pensiyadayam. Azərbaycanca nələz baş verdiryin, xalqımın güzəranının necə çətinləşdiyini böyük təəssüf hissi ilə müşahidə edirəm. Bütün bunlar son dərəcə ağrıdır. Bunları yaman üsulla salıram. Bil-mək istəsəniz, mənəm üçün bu, faciədir”.

Heydər Əliyevi həyatdan silmək istəyənlər ona qarşı qeyri-bərabər qüvvələri ilə kifayətlənməmiş, ən çirkin metodlara əl atmışdılar. Heydər Əliyevin ailəsi də bu təqibin hədəfinə çevrilmişdi. Lakin Heydər Əliyevin ailəsinə də sındırmaq mümkün olmamışdı. Bütün bu basqılardan, hücumların müqabilində İlham Əliyev 1990-cı ildə Moskvə Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda müəllim fəaliyyətindən uzaqlaşmağı üstün tutmuşdu.

(ardı var)

Karim ŞÜKÜROV,
AMEA Tarix və Etnologiya
İnstitutunun direktoru,
tarix elmləri doktoru, professor